

Lazarovits Ernő

Dr. Lazarovits Ernő

Budapest, Magyarország

Az interjút készítette: Bokor Gabriella

Az interjúkészítés időpontja: 2004. október

Lazarovits Ernő nyolcvan évéből legalább tízet letagadhatna, tartása egyenes, arca ránctalan.

Az interjúra készségesen vállalkozik, szívesen és fáradhatatlanul mesél.

A beszélgetést Síp utcai irodájában rögzítettük, mindennap bejár ugyanis a Hitközségre,

ahol -nyugdíjasként - évek óta a „külső vezetői” posztot tölti be.

Életrajz

Apai nagyapámat Lazarovits Józsefnek hívták, de Szilágysomlyón, ahol élt, mindenki Langer Jozselnek, vagyis „Hosszú Józsinak” hívta [Szilágysomlyó rendezett tanácsú város volt Szilágy vm.-ben (1876-ig Kraszna vm. székhelye). Lakosainak száma az 1910-es népszámlálás idején közel 6900 fő volt, a lakosok 21%-a tartozott az izraelita hitfelekezethez.

A város Trianon után Romániához került. – A szerk.]. Valamikor az 1860-as években születhetett, hogy hol, nem tudom. Nagyon vallásos, szakállas zsidó volt, imádkozott, templomba járt, és egy ma már kevésbé ismert foglalkozást űzött: rongyszedő volt.

Egy nagyvállalkozó megbízásából járta a vidéket, és különböző, már nem használt rongyokat szedett össze, amelyekből aztán egyebek között papírt készítettek. Szekérrel járt, amit szamar húzott, és a munkájáért gyakran nem pénzt kapott, hanem a cserekereskedelem elve alapján olyasmit, amire szüksége volt.

Apai nagyanyámat Rosenfeld Rózának hívták, Zilahon született az 1860-as években [Zilah – Szilágy vármegye székhelye volt, lakosainak száma 1850-ben 4294, 1910-ben 8100 fő volt, mindössze 5%-uk tartozott az izraelita hitfelekezethez. A város Trianon után Romániához került. – A szerk.].

Nagyon egyszerű asszony volt, analfabéta, ami zsidóknál igen ritka. Tudott imádkozni, és ismerte a héber betűket, de mást nem. A pénzmértéket és a papírpénzt például szín és méret alapján azonosította. Nagyanyám gyakran mesélt az egyik bátyjáról, aki neves ügyvéd lett Zilahon, de én sem ezt a testvérét, sem más hozzátartozóját nem ismertem személyesen.

Nem tudom, hogy a nagyszüleim hogyan ismerkedtek meg egymással, csak azt, hogy Szilágysomlyón kezdték meg közös életüket. Úgy gondolom, valamikor az 1880-as években

köthettek házasságot.

Nagyanyámék tíz gyereket neveltek, kilenc fiút, és egy lányt. Négy fiuk meghalt az első világháborúban, az életben maradtak közül pedig négyen: Herman, Sándor, Vilmos és Lajos aktívan részt vettek a Kommünben [lásd: Tanácsköztársaság], még a direktóriumban is helyet foglaltak.

A Kommün leverése után, a megtorlástól tartva, apám bátyjai az Egyesült Államokban kezdtek új életet. A családi legendárium szerint a szilágysomlyói pap szekerén először Budapestre jöttek, innen tovább Franciaországba, majd az Egyesült Államokba. Később apámék egyetlen lánytestvére, Szeréna is utánuk ment, házasságot kötött egy Schalk nevű zsidó orosz emigránssal, ma Los Angelesben, egy szeretetotthonban él.

Az apai nagyapám kiválóan tudott magyarul, románul és jiddisül, de otthon és velünk is mindig magyarul beszélt. Érdekes, hogy nagyanyám, bár nem tudott se írni, se olvasni, milyen választékosan és helyesen beszélt magyarul. A mindennapi életükről keveset tudok, mert egyéves koromban Kolozsvárra költöztünk, és ettől kezdve ritkán látogattuk meg őket, inkább ők jöttek hozzánk.

Azt sem tudom, mikor és miben halt meg a nagyapám, csak azt, hogy természetes halállal, valamikor az 1930-as évek vége felé.

Nagyapám halálát követően, amikor nagyanyám egyedül maradt Szilágysomlyón, elhatároztuk, hogy magunkhoz vesszük Kolozsvárra. Először nem akart jönni, de végül meggyőztem, és az együtt töltött időszak máig felejthetetlen. Érdekes jelenség volt, bűbajos, helyes, picicasszonyka, amikor megláttam, mindig elcsodálkoztam azon, hogyan tudott tíz gyereknek életet adni.

Elmesélte, hogy állapotosan is dolgozott, és mindig akkor jöttek rá a szülési fájások, amikor a kenyeret a kemencébe rakta. Amikor nálunk lakott, nekem már sok barátom volt, akik gyakran megfordultak nálunk, és nagyanyám mindegyiknek kitalált valami jópofa nevet, az egyiket elnevezte „Nyurgónak”, egy másikat, aki filozófiával foglalkozott, „Zófusnak”. Sajnos, egyszer télen megbotlott az udvaron, felfázott, tüdőgyulladást kapott, ami el is vitte. Ez még a [második világ]háborút megelőzően történt, így az apai nagyszüleim a holokauszt előtt haltak meg.

Anyai nagyszüleim Dés mellett egy Csáka nevű román faluban laktak, ahol mindössze két zsidó család élt [(Almás)csáka – kisközség volt Szolnok-Doboka vm.-ben, az 1910-es népszámlálás idején 700 főnyi, román nemzetiségű lakossal. Trianon után Romániához került (Ceaca). – A szerk.].

Nagyapámat Fülöp Jákobnak hívták, valamikor az 1860-as években született, hogy hol, nem tudom. Nagyapám apja és nagyapja is a Fülöp családnevet viselte, ők egyébként szóferek voltak, azaz Tóra-másolással foglalkoztak. A nagyszüleimnek egy kis szatócsüzletük volt, ahol mindenfélét árultak, cukorkát, különböző szalagokat, pántlikákat, de elsősorban petróleumot, hiszen a faluban mindenki ezzel világított. Az üzletet szombatoként természetesen zárva tartották [lásd: szombati munkavégzés tilalma], hiszen nagyapám nagyon vallásos volt.

Hosszú pajeszt és szakállt viselt, és ha nem dolgozott, a diófa alatt üldögélt Bál Sém Tóv történeteit vagy Mózes öt könyvét olvasgatva [Bál Sém Tóv neve héberül azt jelenti „az isteni név tudója”, Rabbi Jiszráél (1698–1760), a haszidizmus alapítója. Lásd még: haszidizmus. – A szerk.].

Anyai nagyanyámat Eszternek hívták, a lánykori vezetéknevére nem emlékszem. Az 1860-as években születhetett, hogy hol, nem tudom. Nagyanyám többet tartózkodott Kolozsvárott, mint Csákán, mert igazi hipochonder lévén, állandóan orvostól orvosig járt. Állítólag többféle baja volt, de hogy ezek milyen jellegűek lehettek, nem tudom. A nagyszüleim sohasem beszéltek arról, hogy milyen körülmények között ismerkedtek meg és kötöttek házasságot, de azt tudom, hogy öt gyereket neveltek, négy fiút és egy lányt – az édesanyámat. A családtagok egymással jiddisül beszéltek.

Anyukám négy testvére közül háromra emlékszem. Herschel bácsikámat, aki szintén Csákán élt, és nagyon vallásos volt, a négy gyerekével együtt Auschwitzban ölték meg. Ignác bácsikám dobozos volt, dobozokat készített, ha jól tudom, Nagyváradon, és még a háború előtt meghalt. A három gyereke közül csak az egyik lány jött haza Auschwitzból. Volt még egy szatócs bácsikám Meggyesen, ő is meghalt még a háború előtt, a gyerekeire nem emlékszem. *[Valószínűleg a Nagy-Küküllő vm.-ben lévő rendezett tanácsú városról, Medgyes van szó, amelynek 1910-ben 8600 lakosa volt, a lakosok 45%-a német, 32%-a román és 20% magyar volt, 45% protestáns, 13% római, 21% görög katolikus, 4% izraelita. – A szerk.]*

Csáka nem volt messze Kolozsvártól, ezért elemista koromban gyakran töltöttem ott a nyarakat. Komppal kellett átkelni a Szamoson, utána szekéren utaztam Csákáig. A falubeliek nagyon szerettek, és bőven volt alkalmam megismerkedni a falusi élettel. Sose felejttem el, amikor először jártam nagyanyáméknál, éppen leborjadzott a tehén, én meg kihoztam a kisborjút az istállóból, felültem a hátára, az meg elkezdett velem rohanni, egészen addig, amíg le nem estem róla. A jeleneten az egész falu nevetett. Nagyapámnak egy vak lova is volt, amivel néha bement Désre. Ezzel a vak lóval szántotta fel a kis nadrágszíjparcelláját is, amelyet teljesen egyedül művelt. Herschel nagybátyám nem segített, ő olyan vallásos volt, hogy semmiféle fizikai munkát nem végzett, csak imádkozott egész nap. Nagyapám viszont egészen idős koráig reggeltől estig dolgozott, járt ki a földekre, hordta a szénát a vállán az állatoknak, vagy az üzletben volt.

A szatócsbolt egy egészen aprócska és nyomorúságos kis üzlet volt, egyetlen pulttal meg egy petróleumoshordóval. A ház, amelyben a boltot egykor kialakították, már félig a föld alá süllyedt. Iszonyúan ínséges körülmények között éltek a nagyszüleim, egy rozoga, düledező házban laktak, ami még az első világháború előtt épült, a Monarchia idejében, amikor letelepedtek Csákán. Az istálló is roskadozott, kútból húzták a vizet, a budi hátul volt a kertben. A bútoraik nyersfából készültek, az asztal, az ágy, minden. Nagyanyámék szegények voltak, de nem szenvedtek ettől, úgy emlékszem, hogy jól érezték magukat a bőrükben, nekem pedig, főleg Kolozsvárhoz viszonyítva, romantikusnak tűnt a csákai világ.

Nagyanyám remekül főzött. A hétköznapiakon máliét, paprikás krumplit, tejes és túros puliszkát ettünk, de a leggyakrabban babot készített, és ezután három-négy napig ettük a tejeles bablevest. Érdekes, hogy mindig minden elfogyott, sohasem maradt az asztalon egyetlen morzsa sem. Akármilyen szegények voltak is a nagyszüleim, az ünnepi asztal mindig csodálatos volt. Péntek este gyertyát gyújtottunk, és szombaton, mikor hazaértünk a templomból, terített asztallal várt minket a nagyanyám. Húslevest főzött, aztán volt libasült, tarhonya, sütemény, és nem málékenyeret kaptunk, hanem kalácsot *[Azaz nem kukoricalisztból készült kenyeret, hanem búzalisztból sült kalácsot, föltehetően bárheszt. – A szerk.]*

Csákától hat kilométerre volt egy kisközség, szombatonként és a nagyünnepeken oda jártak imádkozni a környékbeli zsidók. Ez nem volt egyszerű, hiszen a zsidó vallás előírja, hogy ünnepnapkor milyen hosszú utat lehet gyalog megtenni. Egyetlen lehetőségünk volt arra, hogy ne szegjük meg az előírásokat: nagyapám a falu határában elhelyezett egy kanalat, amelyben különböző dolgok voltak, én csak a fokhagymára emlékszem. Ezt elásta, közben imádkozott, és így lehetővé vált a hosszú, szombati gyalogút. Ilyenkor én is elkísérhettem nagyapámat, hiszen már tudtam imádkozni [lásd: érüv].

A Csákán élő két zsidó családnak nagyon jó volt a kapcsolata a falubeliekkel. Nagyapámat különösen szerették, és kedvesen csak Jákob bácsinak szólították. Nem csak vásárolni jártak hozzá, de jó tanácsért is, mert bár nem volt rabbi, az egész falu a „bölcs zsidóként” tisztelte.

Nagyapám üzletében, az egyik fiókban egyszer találtam néhány koronát, a Monarchia idejéből megmaradt aprópénzt [A korona váltópénze a fillér volt, egyébként 1927. január 1-jétől váltotta föl a koronát a pengő. – A szerk.]. Naiv voltam és lelkes, rögtön szétosztottam mindet a falubeli gyerekek között. Azok meg csak csodálkoztak, fogalmuk sem volt, hogy mi lehet ez. Úgy emlékszem, hogy Csákán egyáltalán nem volt pénzforgalom, csak cserekereskedelem. Apró, elszigetelt falucska volt ez, az idősek közül sokan nemhogy autóról, de még vonatról sem hallottak soha, én meséltem nekik először ezekről a dolgokról, ők meg csodálkozva hallgatták.

Édesanyámat Fülöp Reginának hívták, 1894-ben született Csákán. Emlékszem, gyakran mesélte, hogy amikor valamelyik környékbeli faluban a magyar iskolában az első osztályba került, még nem értett mindent, hiszen otthon jiddisül beszéltek. Egyszer aztán boldogan újságolta az édesanyjának, hogy a tanító néni tud „zsidóul”, mert azt mondta, hogy „kéz”. Ugyanígy mondják jiddisül a sajtot, ez tévesztette meg anyukámat. Emlékszem, arról is mesélt, hogy volt egy első férje, egy Singer nevű pesti férfi, de többet nem tudok erről a kapcsolatról, és arról sem, hogy később hogyan ismerkedett meg és házasodott össze apámmal.

Édesanyám a húgomékkal 1950-ben kivándorolt Izraelbe, és ott halt meg 1975-ben, 81 éves korában.

Apám 1890-ben született Szilágysomlyón. Lazarovits Izsáknak hívták, de anyukám Bélának szólította, hogy miért, nem tudom. Az iskoláiról nem mesélt, talán nem is érettségizett, pedig nagyon tehetséges fiú volt, és kiválóan festett. Az első világháborúban orosz fogságba esett, egy bojárhoz [orosz nemes] került, és nála kezdett ikonokat festeni. A bojárnak annyira tetszettek a képek, hogy festékeket vásárolt apámnak, és jól tartotta, egészen a 1917-es forradalomig. Ekkortájt ismerkedett meg apám egy orosz nővel, akivel 1919-ig együtt is élt, de a Tanácsköztársaság kikiáltásának hírére hazautazott. Megismerkedett anyámmal, megszülettem én, és nem sokkal ezután levelet kapott az egyik Amerikában élő bátyjától, aki arra biztatta, küldje ki néhány képét, mert esélye lenne egy ösztöndíjra. Apám pályázott, el is nyerte az ösztöndíjat, de az anyukám nem engedte ki az Egyesült Államokba. Sajnos, otthon egyáltalán nem tudott festőművészként érvényesülni. Szegény arra kényszerült, hogy címfestést vállaljon, vagy kávéházak szeparéjában rajzoljon meztelen nőalakokat a falra, végül még szobafestéssel is foglalkozott. Emlékszem, egyszer a „Poale Cedek” templomban festett oszlopokat, és az egyikre, heccből, rápingált egy százejes bankjegyet. Akkoriban minden ortodox munkás zsinagógát így hívtunk. Kolozsváron mi a Malom utcában lévő „Poale Cedek” templomba jártunk. Ez olyan tökéletesre sikerült, hogy egy alkalommal bejött egy ismeretlen férfi, és el akarta tenni a pénzt.

Apám tényleg nagyon tehetséges volt, talán Amerikában vannak még képei, de otthon, Kolozsvárott nem tudott érvényesülni. Mindig volt munkája, eltartott minket, de igen szerény körülmények között éltünk, a középosztálynál jóval alacsonyabb színvonalon.

Lazarovits Ernő néven 1924-ben születtem Szilágysomlyón, a Magura hegység lábánál. Édesanyámnak a korábbi években már született négy kislánya, de egyikük sem érte meg az egyéves kort. Az orvosok semmiféle magyarázatot nem találtak a rejtélyes halálesetekre, és anyám persze rettegett, hogy engem is elveszít majd, ezért elment tanácsot kérni a híres tinódi rabbihoz [*Tinód – nyilván a Bihar vm.-ben lévő Tinăud községről van szó. – A szerk.*]. A rabbi ránézett a hasára, és azt mondta, hogy ez a gyerek is fiú lesz, és meg fog maradni. Ugyanakkor figyelmeztette anyámat, hogy szigorúan vallásos szellemben nevelje a gyermekét, különben akkor fogja Isten magához szólítani a kisfiút, amikor a szülőknek a legnagyobb örömük telik benne. Anyám megnyugodott, hazament, és néhány hónap múlva megszült engem. Nem sokkal ez után az a mendemonda terjedt el a faluban, hogy a házunkon valamiféle átok ül. Erre a szüleim, akik persze borzasztóan féltettek engem, otthagyták Szilágysomlyót, és felköltöztek Kolozsvárra. Ez 1925-ben történt, amikor még egy éves sem voltam. Anyám négy év múlva még egy gyereket szült, a húgomat, Évát, aki 1950 óta Izraelben él.

A szüleim mélyen vallásos emberek voltak. Apám mindennap kétszer, reggel és este is eljárt a vallásos iparosok templomába. Anyám kóser háztartást vezetett, és még ma is pontosan emlékszem arra, hogy mit főzött a hétvégeken. Péntekenként elvittük a libát a sakterhez, anyukám aztán a hájából és a bőréből tepertőt készített, a máját pedig kisütötte. Ez volt a pénteki ebéd tört krumplival és savanyúsággal. Vacsorára halkocsonyát vagy töltött halat ettünk [lásd: halételek], húslevest és libaaprólékot savanyúsággal, esetleg kompóttal. Szombatonként ebédre almából vagy körtéből készített gyümölcslevest kaptunk és libasültet tarhonyával, természetesen ezeket is hidegen ettük [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. Emlékszem, hogy a liba combját mindig apa kapta.

A szüleim igen komolyan vették a tinódi rabbi figyelmeztetését, ami a vallásos nevelésemet illeti, de őszintén és mélyen hívő emberek lévén ez nem esett nehezükre. Három éves voltam, amikor beíratk a héderbe, és mivel igen fejlett gyerek voltam, ötévesen már elkezdtem az elemi iskolát. Emlékszem, első nap elkéstem az imáról [lásd: imádság], és ez annyira bántott, hogy attól kezdve mindig egészen korán ott voltam már az iskolában. A zsidó elemi iskolát Tarbutnak hívták, itt töltöttem a délelőtti órát, délutánonként pedig a héderbe jártam [*Lazarovits Ernőt valószínűleg megcsalja az emlékezete: a Tarbutnak, amely tulajdonképpen egy iskolahálózat volt, Kolozsváron nem volt elemi iskolája. Föltehetően zsidó elemibe járt. Lásd még: Tarbut Romániában; Kolozsvári Tarbut Zsidó Líceum. Egyébként a Tarbut líceum megszüntetése után (1927) a fiú tanulók nagy része a Baritiu (román) líceumba ment át, ahol tervezték is külön zsidó osztály indítását. A megvalósulásról nincs információnk. – A szerk.*]. Jó tanuló voltam, a tanárim tehetségesnek tartottak, és a szüleim is azt akarták, hogy továbbtanuljak. Apám beíratott egy román líceumba, ott ugyanis nem kellett tandíjat fizetni. Mielőtt elkezdtem az iskolát, a nyakamig érő pajeszomat rövidre vágattuk, ami megmaradt belőle, azt a fülem mögé fésültem. Az osztályban persze a román fiúk voltak többségben, de jártak ide szászok, magyarok és zsidók is. Én nagyon hamar beilleszkedtem, összebarátkoztam az osztálytársaimmal, és a többnyire filozemita tanárimmal is jó volt a viszonyom.

A líceum második osztályába jártam, amikor új földrajztanárt kaptunk. A tanárról az a hír járta az iskolában, hogy antiszemita, mi több, a Vasgárda tagja. Az egyik földrajzórán kihívott a térképhez, és megkérdezte, mi az a furcsa valami a fülem mögött. Mondtam, hogy a pajeszom, erre azt kérdezte, hogy mi vagyok én. Azt válaszoltam, hogy izraelita. Erre megfogta a pajeszomat, durván rángatni kezdte, és azt kiabálta, hogy nem izraelita, hanem piszkos zsidó vagyok. Megdöbbsentem és kétségbeestem, hiszen addig ilyesmi nem fordult elő velem. Sírva mentem haza, és mindent pontosan elmeséltem a szüleimnek. Apám másnap bement az iskolába, megkereste ezt a bizonyos tanárt, egy szót sem szólt, csak két akkora pofont adott neki, hogy az összeesett. Ez után, mint aki jól végezte dolgát, apukám kísértelt az épületből. A dolognak nem lett különösebb következménye, persze, a földrajztanár továbbra is gyűlölt.

Amikor a többi román iskolához hasonlóan nálunk is bevezették a szombati tanítási napot, a szüleim kivettek a líceumból. Az utolsó két évet egy év alatt, magántanulóként végeztem. Úgy terveztem, hogy érettségi után a kolozsvári egyetemen tanulok tovább filozófia-pszichológia szakon.

Ebben az időben Kolozsvárott az Árpád utcában laktunk egy kétszoba-konyhás lakásban. A házban senkinek sem volt fürdőszobája, lavórban mosakodtunk, kijártunk az udvari vécére, és hetente két vagy három alkalommal elmentünk a zsidó rituális fürdőbe, a mikvébe. A házban lakókkal nagyon jó viszonyban voltunk, a zsidó és a nem zsidó szomszédokkal is barátkoztunk. Nagy vendégeskedésekre azonban nem emlékszem, a szüleim inkább csak a rokonsággal jártak össze.

A kolozsvári iskolás éveim alatt nagyon sok barátot szereztem. Nem csak a zsidók társaságát kerestem, több román barátom is volt, akik gyakran meghívtak magukhoz vendégségbe. Ilyenkor persze a szülők kínáltak étellel-itallal, de én soha nem fogadtam el semmit [*Hiszen a kínált étel nem volt kóser.* – *A szerk.*]. Természetes volt, hogy komolyan veszem a vallás előírásait, hiszen kicsi koromtól fogva ebben éltem. Minden lépésemet mérlegeltem, egyszer például, amikor a líceum kórusával meghívtak minket fellépni egy román ortodox templomba, a rabbi engedélyét kértem, amit végül meg is kaptam. Különös alkalom volt ez, beléptem egy keresztény templomba, én, akit régen a héderbeli tanárai arra figyelmeztettek, hogy még a neológ templomot is messzire kerüljem el! Ha tehát arra vitt az utam, mindig átmentem a másik oldalra. Szóval, nagyon vallásos voltam, mint ahogyan a szüleim is. Feltűnő külső jegyei azonban nem voltak ennek, apámnak simára borotvált arca volt, és általában inget és zakót viselt nyakkendő nélkül, és anyám sem viselt soha parókat. Apukám ráadásul politizált is, állandóan újságot olvasott, rádiót hallgatott, és vitatkozott az ismerőseivel. Meggyőződéses baloldali volt, bár sohasem volt tagja semmiféle politikai szervezetnek.

Az 1940-es évek elején szomorú időszak kezdődött Erdélyben [lásd: első bécsi döntés]. Ebben az időben fedeztem fel, hogy él Pesten egy rokonom. Naiv voltam, nem hallottam még a numerus claususról, így hát elhatároztam, hogy Budapestre utazom, és majd ott fogok egyetemre járni [lásd: zsidótörvények Magyarországon].

1942-ben érkeztem Budapestre. A nagybátyám, egy igen vallásos zsidó, a feleségével három lányt nevelt, és nagyon örült, hogy végre fiú is érkezett a családba. Tulajdonképpen nem is nagybátyám volt, mert az apai nagypapám hűgának a gyereke volt ez a bácsi. De hogy melyiknek, nem tudom, mert a nagypapám testvéreivel én sosem találkoztam. A bácsikámnak gombgyára volt, és azt javasolta, hogy dolgozzam nála, legalábbis addig, amíg rendeződik a helyzet, és elkezdhetem az

egyetemem. A gyár egyik művezetője, egy sváb fiú éppen ebben az időben határozta el, hogy kivándorol Németországba, és az ő helyét kellett betöltenem. Fogalmam sem volt a fizikai munkáról, állandóan ügyetlenkedtem, egyszer például a prés alatt maradt az ujjam. Több kisebb baleset is ért, de lassan azért belejöttem a munkába, és egészen a német megszállásig [lásd: Magyarország német megszállása] a gombgyárban dolgoztam.

Ebben az időben a nagybátyámnál laktam a Hermina úton egy gyönyörű, fürdőszobás villában. Nem messze onnan, a Nürnberg utcában lakott Hermann István, aki később az ELTE Filozófia tanszékének a vezetője lett [*Hermann István (1925–1986) – filozófus, esztéta, az MTA tagja. – A szerk.*]. Pistával hamar összebarátkoztunk, ő vitt el a Bosnyák téri színhátszó csoportba. Ez a csoport akkor alakult, amikor a zsidó művészeket leparancsolták a színpadról, ők pedig létrehozták az OMIKE-t. A Goldmark Terem lett a játszóhelyük, ott léptek fel a nagy művészek, de velünk, műkedvelő fiatalokkal is foglalkoztak, klasszikus darabokat tanítottak be nekünk, amelyeket aztán előadtunk a színhátszó csoportokkal, egyebek közt a Bosnyák téri teremben. Emlékszem, a leggyakrabban Szigeti Jenő bácsi, a Nemzeti Színház örökös tagja foglalkozott velünk, és igazi főszerepeket bízott rám, Hamletet és Csongort játszhattam [*Szigeti Jenő (1890–1949) – sok színházban és társulatban szerepelt (leghosszabb ideig, összesen 7 évig a Magyar Színházban, illetve összesen 6 évig a Belvárosi Színházban), de a Nemzeti Színháznak soha nem volt tagja. – A szerk.*]. A nagybátyám házával szemben, a Hermina út 6. alatt volt egy zsidó leányotthon, ahol nagyon szép vidéki lányok laktak, őket is sikerült beszervezni a színhátszó csoportba. Remekül szórakoztunk, egészen megfeledkeztem arról, hogy háború van.

A munka és a színhátszó csoport mellett még arra is maradt időm, hogy lejárjak az ifjúmunkás-mozgalom összejöveteleire. Kolozsvárott néhányszor megfordultam közöttük, úgyhogy ez sem volt ismeretlen világ a számomra. Pesten találkoztam egy régi kolozsvári barátommal, Majer Jóskával, ő vitt el az ifjúmunkások zuglói csoportjába. Marxról, Engelsről, és Leninről ugyan nem sokat tudtam, de addigra már annyi pszichológiai és filozófiai tárgyú könyvet elolvastam, hogy felkértek, tartsak ezek alapján előadásokat. Itt, az ifjúmunkások között is remekül éreztem magam, nagyon megszerettem ezeket a fiúkat. Egyáltalán nem zavart, hogy marxista-leninista tanokat hirdetnek, és őket sem zavarta, hogy én továbbra is gyakorlom a vallásomat. Minden reggel és este eljártam a Thököly úti templomba, eszembe sem jutott, hogy felhagyjak a vallásos élettel. Szóval, ilyen furcsa kettősségben éltem, de remekül megfért egymás mellett az ifjúmunkás-mozgalom és a templomba járás.

Amikor bejöttek a németek, ez az eseménydús és mozgalmas élet egy csapásra véget ért. Soha nem felejttem el, a Ligetben volt egy faszínház, 1944. március 19-én [lásd: Magyarország német megszállása] éppen ott voltam egy Árvai Ági nevű lánnyal, akit a színhátszó csoportból ismertem [*Talán a Magyar Műszínekorról van szó, amely egy varieté-féle nyári színház volt, melyben egész délutánokat is betöltő darabokat is adtak. A Városligetben állott a fából készült színház az Amerikai parkban (ma: Szabadság park), 1944-ig működött. – szerk.*]. A színházban bemondták, hogy bejöttek a németek, erre persze rögtön hazamentünk. Hamarosan fel kellett varrni a sárga csillagot, májusban pedig bevonultam munkaszolgálatra.

Munkaszolgálatosként először Fülekre kerültem. A körülményekhez képest kimondottan jó dolgunk volt, a századparancsnokunk ugyanis igazán emberségesen bánt velünk. Érdeemes megemlíteni a nevét, Májlinger Dezsőnek hívták, a háború előtt rajztanár volt Miskolcon. A Horthy-proklamációt

követően Pestre hoztak minket, az Albrecht-laktanyába, onnan pedig először Bodajkra, majd Gántra kerültünk. Itt már keményen kellett dolgozni a bauxitbányában. Ezután Fertőrákos következett, ott földmunkát végeztünk, azután Szombathely, ahol elvették az imaszíjamat, a táleszemet, és az imakönyvemet, végül Deutsch-Schützenbe, vagyis Németlövőbe vittek [*Németlövő Burgenland déli részén lévő kisközség, mely egykor Vas vm.-hez tartozott. – A szerk.*]. Lövészárkokat és tankcsapdákat ástunk, nagyon kemény munka volt. Amikor közeledett a front, Németlövőtől Mauthausenig [*Ausztria*] gyalogoltattak minket étlen-szomjan, az út kilenc vagy tíz napig tartott. Érdekes, hogy még ilyen körülmények között sem adtam fel a reményt, én, az örök optimista hittem abban, hogy túléljük, és a többieket is biztattam.

November végén értünk Mauthausenbe. Nem a táborba vittek minket, hanem a kerítésen kívül épített, úgynevezett Zeltlagerbe, azaz sátortáborba. Hét vagy nyolc nagy ponyvasátor állt itt kinn, de azok többnyire zsúfoltak voltak már, így a szabadban aludtunk pokrócba csavarva. Hideg tél volt, állandóan fáztunk, víz nem volt, ételt alig adtak. Huszonnégy emberre jutott egy szögletes kenyér – ez általában penészes volt –, és néha kaptunk egy kis levest. Dolgoznunk nem kellett, beszélgettem a többiekkel, és vigasztaltam őket. Amikor tavaszodni kezdett, egy éjszaka bombázni kezdték a sátortábort, de nem az oroszok, hanem a németek. Közeledett a front, azt akarták, hogy minél többen elpusztuljunk. Tizennyolc-húszezren lehettünk a táborban, és másnap reggel az emberek nagy részét – köztük engem is – felsorakoztatták. A günskircheni táborig kellett menetelnünk. Halálmenetnek neveztek minket, mert azt, aki nem bírta tovább jönni, azonnal föbe vagy tarkón lőtték. A távolság Mauthausen és Günskirchen között 18 kilométer, de annyira ki voltunk merülve, hogy az út három napig tartott.

Günskirchenben egy gyönyörű fenyőerdőbe értünk, amelyben hosszú fabarakkok álltak. Kiderült, hogy ez a berlini UFA egyik filmstúdiója [*UFA (Universum Film Aktiengesellschaft) – 1917-ben alakult német filmgyártó- és terjesztő tröszt, amely, noha csak 1937-ben került állami tulajdonba, mindvégig állami-politikai befolyás alatt működött. – A szerk.*]. A házakat eredetileg ötszáz férőhelyesre tervezték, de mi kétezren kerültünk egy épületbe, csak ültünk összezsúfolódva, feküdni egyikünk sem tudott. Vízet nem kaptunk, hordókba gyűjtöttünk esővizet. Iszonyatos volt, az emberek gyakran bent, a barakkban vizeltek, mert csak egyetlen latrina állt a közelben. A felszabadulásunk előtt egy héttel a Vöröskereszt kis csomagokat küldött, keksz volt benne, csokoládé meg ilyesmi. A kiéhezett emberek persze tömték magukba az ételt, aztán rosszul lettek, és rohantak a latrinára. Én is kaptam egy hasmarsot, és még szerencse, hogy ennyivel megúsztam, mert a táborban akkor már a vérhas és a flekktífusz is elterjedt [*A flekktífusz vagy kiütéses tífusz – magas lázzal és fejfájással járó fertőző betegség, főleg a ruhatetvek terjesztik. – A szerk.*]. Rettenetes volt, amikor reggelenként felébredtem, azt láttam, hogy jobbra egy hulla, balra egy hulla, előttem egy hulla, mögöttem egy hulla. Mint a legyek, úgy hullottak az emberek.

Egy pénteki napon, 1945. május 4-én hurrázást és éljenzést hallottunk a táborban [*Forrásunk – Szita Szabolcs: Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában, Budapest, 2000, <http://www.gusen.org/dok/gk/gk01x.htm> – május 5-ét említi a felszabadulás napjaként, de volt más egykori günskircheni fogoly is, aki szerint a tábor 1945. május 4-én, pénteken szabadult föl. – A szerk.*].

Kimentem, hogy megnézzem, mi történt, akkor mondták a többiek, hogy egy amerikai dzsip fordult be a lágerbe. Néhányan, akik még nem voltunk teljesen legyengülve, kimentünk a főbejáráshoz

köszönteni az amerikaiakat.

Én, a született optimista, végig bíztam abban, hogy ez előbb-utóbb megtörténik, de amikor valóban bekövetkezett, egészen hihetetlennek tűnt. Hirtelen meg is ijedtem, hogy a nagy örömet és izgalmat nem tudom feldolgozni. Mondtam a barátomnak, egy Klein nevű fiúnak, akivel már a munkaszolgálatban is együtt voltunk, hogy menjünk vissza a barakkba egy kicsit lepihenni és megnyugodni. Sokan már aznap elmentek közülünk, de mi elhatároztuk, hogy erőt gyűjtünk, és csak másnap hagyjuk el a tábor.

Szombat reggel Klein barátommal kettesben elindultunk gyalog a közeli nagyváros, Wels [*Felső-Ausztria*] felé. Egyszer csak szembejött velünk egy dzsip, rajta két amerikai katona. Én még Kolozsvárott tanultam angolul, és megszólítottam őket, de nem nagyon akartak velünk beszélgetni. Rémesen nézhettünk ki, mint két túlvilági szörny.

A katonák azért megálltak, és ledobtak nekünk egy élelmiszercsomagot, aztán továbbmentek. Akkor egymásra néztünk a barátommal, és rájöttünk, hogy olyanok lehetünk, mint két mozgó csontváz. Nyilván ezért nem akartak velünk beszélgetni az amerikaiak. És akkor elmosolyodtunk, hosszú idő után először.

Leültünk, kibontottuk a csomagot, figyelmeztettem a barátomat, hogy ne egyszerre essen neki. Szép lassan elszopogattunk egy-egy kekszet, aztán továbbmentünk, egy krumpliföldön kikapartunk néhány szem krumplit, és megfőztük. Elértünk egy házhoz, ahová bekopogtattunk, de az ott lakó idős hölgy, miután meglátott minket az ablakon keresztül, nem nyitott ajtót.

Egy másik házba is megpróbáltunk bekéredzkedni, de oda sem engedtek be. Közben beesteledett, és mi olyan kimerültek voltunk, hogy hiába terveztük, nem jutottunk el Welsig. Találtunk egy garázst, benne néhány kiszuperált autóülést, azokban töltöttük az éjszakát.

Másnap reggel továbbindultunk Welsbe, és estére értünk be a városba. Az Alpenjäger [*hegyivadász*] laktanyához irányítottak minket, és az egyik kaszárnya melletti, volt tiszti fabarakkban szállásoltak el. Reggel a barátom találkozott a régi szolnoki ismerőseivel, és úgy döntött, hogy velük megy tovább. Elbúcsúztunk egymástól, én felszálltam egy amerikai teherautóra, ami egy kórháznak berendezett egykori iskolához vitt bennünket.

A kórházban először az alagsorban berendezett fertőtlenítőbe kísérték minket. Ott álltak a személyzet tagjai, akiktől borzasztóan megijedtem, mert – bár a paroli [*vállap, rangjelzés*] egy részét letépték – látható volt, hogy SS-egyenruhát viselnek. Ijedten fordultam az amerikaiakhoz, de azok megnyugtattak, hogy nem kell félnünk a személyzettől, azok örülnek, hogy itt vannak, és nem valamiféle fogolytáborban. Ezután leborotváltak és fertőtlenítettek minket. Elvették a bűdös, tetves ruháinkat, helyettük tiszta pizsamát kaptunk.

Az alagsorból felvezettek egy terembe, ahol ágyak álltak, és – amiről álmodni sem mertünk – fehér lepedő és paplan közé fekhettünk. Rövidesen egy orvos jött hozzám. Fehér köpenyben volt, de az alatta viselt ruhán láttam, hogy SS-orvos lehetett. Beszélgetni kezdtünk, megnyugtató, hogy meggyógyít, és elmondta, hogy bár az SS tagja volt, mindvégig hű maradt a hippokratészi eskühez, és soha nem ölt meg senkit. Nagyon előkelő családból származott, a nevére már nem emlékszem, csak arra, hogy a „von” szócska is szerepelt benne [*Német családnevekben a nemesi származásra utaló szócska. – A szerk.*]. Időközben kiderült, hogy én is megkaptam a flekktífuszt. Napokon át

negyvenfokos lázam volt, de a volt SS-orvos olyan lelkiismeretesen kezelte, hogy elég hamar felgyógyultam. Vele és egy osztrák nővérrel olyan jó kapcsolatba kerültem, hogy a kórházban töltött születésnapomon még ajándékot is kaptam tőlük, az orvostól egy gót betűs Heine-kötetet [*Gót betű – a középkorban kialakított, sajátos, német, hegyes betűtípus. Gutenberg ezt használta első nyomtatványaihoz. A német nyelvterületen a 20. század közepéig rendszeresen használták. – A szerk.*], az ápolónőtől pedig fogport és egy fogkefét.

Amikor felépültem, szeptember elején, egy kórházvonattal hazautaztam Kolozsvárra. Meg voltam győződve arról, hogy otthon viszontláthatom a szüleimet és a húgomat, akikről az első munkaszolgálatos bevonulásom óta semmiféle hírt nem kaptam. A kórházvonat Jugoszlávián át vitt minket, és megállt Zágrábban, ahol partizánok fogadtak bennünket. Elvittek egy iskolába ebédelni, és – ezt soha nem felejttem el – olyan erős lecsót adtak, hogy szikrázott a szemünk. Ebéd közben odajött hozzám egy fiatal százados, és elmondta, hogy ő is zsidó. Délután elvitt moziba, már nem emlékszem, milyen filmet adtak, mert annyira fáradt voltam, hogy elaludtam vetítés közben. Aztán visszamentünk az iskolába, ahol felruháztak minket, kaptunk bakancsot, SS-nadrágot, és Luftwaffe [*A német légierő hivatalos neve. – A szerk.*] leberdzseket. És akkor ez a zsidó fiú, akivel összebarátkoztam, adott nekem egy partizánsapkát ötágú vörös csillaggal. Sokáig viseltem, mert kedves emlék volt.

Amikor megérkeztem Kolozsvárra, rögtön a lakásunkhoz mentem. Abban reménykedtem, hogy ott találom a szüleimet. Bekopogtam, de egy idegen nő nyitott ajtót, és azt állította, hogy ő lakik itt. Kétségbeesésemben elmentem a Hitközségre, és onnan a Péter-Pál villába, amit azoknak a visszatérő zsidóknak rendeztek be, akiknek elfoglalták a lakását. A családomat itt sem találtam, ismerősöket sem láttam, ezért elvonatoztam Budapestre, és elmentem a gombgyáros nagybácsimékhoz, akiknél laktam. A legidősebb lány, Judit nyitott ajtót, és nagyon meglepődött, amikor meglátott, mert az egyik barátnőjétől azt hallotta, hogy engem a Dunába lóttak a nyilasok [lásd: zsidók Dunába lövése]. Azt is elmondta, hogy előző nap itt járt anyám meg a húgom, és nekik is ezt mondta. Ez nagyon dühített, nem értettem, miért kell anyámat kósza rémhírekkel ijesztgetni. Be sem mentem a holmimért, otthagytam az unokahúgomat, kimentem a Keletibe, és felszálltam az első Kolozsvár felé induló vonatra.

A kolozsvári pályaudvarról egyenesen a Péter-Pál villába mentem. Jártam szobáról szobára, és egyszer csak megláttam egy ágy szélén ülve az anyukámat és a húgomat. Elmondhatatlan, hogy akkor mit éreztem.

Anyám és a húgom elmesélték, hogy min mentek keresztül. Auschwitzba deportálták őket, szerencsére együtt maradhattak, és mivel jó fizikai állapotban voltak, bekerültek egy gyári munkára szánt, ezerfős csoportba. A kiválasztott nőket a Kassel melletti Lichtenauba [*ahol egy hadianyaggyár volt – A szerk.*] vitték, egy lőszergyárban kellett dolgozniuk [*Kassel – németországi város Hessen porosz tartományban. – A szerk.*]. A német művezetők és munkások állítólag nagyon rendesek voltak, bár tilos volt, ők mégis élelmiszert és ruhaneműt hoztak a zsidó csoportnak. És itt elmondanék egy érdekes esetet. Volt a gyárban egy kápó, egy kolozsvári zsidó asszony, ha jól emlékszem, Pál Magdának hívták. Ez a nő ki nem állhatta anyámat, és mindenáron vissza akarta vitetni Auschwitzba, vagyis a biztos halálba, ezért azt terjesztette róla, hogy nem dolgozik rendesen, nem bírja a nehéz munkát. Furcsamód az SS-munkafelügyelő védte meg anyámat, hangoztatta mindenhol, hogy „Frau Lazarovits” nagyon szorgalmas, és nem engedte elvitetni. Itt,

Lichtenauban érte őket a háború vége. Anyukám a húgommal vonaton és gyalog Passaun át Budapestre jött. Az első dolguk az volt, hogy fölkeressék a nagybátyámat, Szilágyi Pali bácsit, akinél a háború előtt laktam, és megtudják, mi van velem. Akkor mondta nekik a Judit unokahúgom, hogy engem a Dunába lőttek, erre anyámék hazautaztak Kolozsvárra.

Otthon aztán azt is megtudtuk, hogy apukámmal mi történt. Aput is Auschwitzba vitték, onnan tovább Dachaubá, azután pedig Kauferingbe. A németek ott építettek egy föld alatti repülőgyárat, ahol zsidó foglyokat dolgoztattak, ide került apukám is, és valószínűleg ott is halt meg. Ezt a történetet a háború után hallottam egy kolozsvári borbélytól, de többet sajnos ő sem tudott. Aztán teltek az évtizedek, míg nemrégiben egy müncheni hitközségi delegáció egyik tagja elmesélte nekem, hogy előkerült egy, a kauferingi foglyok nevét tartalmazó lista, és ezen Lazarovits Izsák neve is szerepel. Amikor ezt megtudtam, elmentem Kauferingbe, és felkerestem azt a tömegsírt, amelyikben valószínűleg apukám is fekszik. Azóta többször is jártam ott.

A háború után anyukám a húgommal visszaköltözött a régi kolozsvári lakásunkba, én pedig visszajöttem Budapestre. A húgom aztán férjhez ment, és 1950-ben anyukámmal együtt kivándoroltak Izraelbe. Anyu ott halt meg 1975-ben, a húgom ma is ott él, két felnőtt gyereke és hat unokája van.

A háború utáni pesti életemet a ZSESZ-ben kezdtem, ez volt a Zsidó Egyetemi Hallgatók Szervezete, ami akkoriban alakult. A szervezet több diákotthont tartott fenn, én a Molnár utcai kollégiumba kerültem. Közben elkezdtem az orvosi egyetemet, az volt az elképzelésem, hogy ideggyógyász leszek. Az első két évben minden jól ment, de a harmadéves kórbonctannál rosszul lettem. Nem bírtam a halottak látványát, felidéződött bennem a tábor. Ekkor elmentem Haynal professzorhoz [lásd: Haynal Imre], mindent elmondtam neki, és ő is megerősített abban, hogy az orvosi pálya nem nekem való. Abbahagytam az orvosi egyetemet, és átmentem a bölcsészkarra, csak hogy a filozófia szakot közben áthelyezték az Orosz Intézetbe, a későbbi Lenin Intézetbe [1952 tavaszán az Egyetemi Orosz Intézet átalakult Lenin Intézetté. Feladata: „Magas színvonalú marxista-leninista képzettséggel rendelkező és az orosz nyelvet jól ismerő egyetemi előadók, ideológiai munkaterületen dolgozó funkcionáriusok képzése. 1956-ban szűnt meg. – A szerk.]. Itt végeztem el a filozófia szakot, amit akkor dialektikus és történelmi materializmusnak hívtak.

1945 szeptemberében, amikor elkezdtem az egyetemet, a Kommunista Pártba is beléptem, hiszen éppolyan baloldali gondolkodású voltam, mint apukám. A nagybátyám zuglói címére voltam bejelentve, így a zuglói XIV/1. alapszervezetbe kerültem, ide tartozott egyébként Rákosi „apánk” is. Jártam tehát az egyetemre, a pártba, és közben egy pillanatra sem éreztem úgy, hogy fel kellene hagynom a vallásom gyakorlásával. Furcsa dolog ez, az egyetemen érdeklődéssel hallgattam a marxista-leninista tanokat, aztán meg mentem a templomba imádkozni. Sohasem felejtettem el, hogy „kikönyörgött” gyerek vagyok, és hogy a tinódi rabbi anyám lelkére kötötte, hogy vallásosan éljek. Érdekes módon ez az egész semmiféle zavart nem okozott a lelkemben. Az egyetemen hallottakat úgy fogtam fel, hogy ez a szakmám része, a mesterségemé, ami ahhoz kell, hogy megéljek, és ennek semmi köze a valláshoz, ami az én privát életemhez tartozik.

Egyetemre jártam, amikor az unokahúgom elvitt bemutatni egy barátnőjének. A lány egyáltalán nem tetszett nekem, viszont épp ott volt nála a szomszédból a Gitl, és ő nagyon nagy hatást tett rám. Udvarolni kezdtem neki, és 1948-ban összeházasodtunk. Bár Gitl is zsidó, nem tartottunk hagyományos vallásos esküvőt [lásd: házasság, esküvői szertartás], csak polgárit. Hamarosan

megszülettek a gyerekeink, Györgyi 1949-ben, Szilvia pedig 1953-ban. A nagyobbik lányom banktisztviselő, a kisebbik újságíró lett. Györgyi révén egyébként kétszeres nagypapa vagyok, 1972-ben született Zsolt unokám ügyvéd, a két évvel fiatalabb Judit pedig marketing-szakember.

A gyerekeim kezdettől fogva tisztában voltak a származásukkal, de nem kaptak zsidó nevelést. Tudták, hogy én járok templomba, a Thököly útra, de őket nem vittem magammal, és otthon sem tartottuk a zsidó ünnepeket [lásd: nagyünnepek]. Úgy gondoltam, hogy azért, mert én gyakorlom a vallásomat, a gyerekeknek nem kell feltétlenül ugyanezt tenniük. Nem akartam, hogy megbélyegezzék őket, hogy rossz szemmel nézzenek rájuk, mert templomba járnak. Ugyanakkor fontosnak tartottam, hogy tudják, mi történt a zsidósággal a háború alatt, és elmeséltem nekik, hogy a családunk tagjai mi mindenben mentek keresztül.

Utolsó éves lehettem, amikor a különböző egyetemeken megalakultak a filozófia tanszékek. Miután megkaptam a diplomámat, tanítottam az orvosin, utána pedig a közgázon. Aztán váltottam, és 1956 elején a Mávag Művelődési Ház igazgatói székébe kerültem.

1956 októberében nem tartoztam a hősök közé [lásd: 1956-os forradalom]. Épp ellenkezőleg. Ha egy lövést hallottam, összereztem, mert a koncentrációs tábor, a lövöldözések iszonyú mély nyomot hagytak bennem. Egyébként szörnyű élmény volt, amit ezekben a napokban átéltem. Ezt a történetet egyszer talán még meg fogom írni.

1956 után a külkeres szakmába kerültem. Több nyelven beszéltem, ez előnyt jelentett, és a munkába is hamar belejöttem. Biztos öndicséretnek tűnik, amit most mondok, de én azt is el tudtam adni külföldön, amit más nem. A keleti piacot bízták rám, mert nyugatra nem mertek kiengedni. Félték, hogy nem jönnék vissza, hiszen az önéletrajzomban is szerepelt, hogy négy nagybátyám és egy nagynéném él az Egyesült Államokban. Ráadásul a személyzetis enyhén szólva antiszemita volt, így nem reménykedhettem abban, hogy kihelyeznek valamelyik nyugat-európai kirendeltségre, pedig felsőfokú nyelvvizsgám volt angolból, németből, franciából, oroszból, románból. Éppen ebben az időben jött anyámék ajánlata Izraelből, azt javasolták, menjünk ki mi is, és éljen végre egy helyen az egész család. Mivel itthon úgysem láttam perspektívát, 1965-ben fogtam a nagyobbik lányomat, és Bécsen keresztül Izraelbe utaztunk. [*Mivel disszidálni akartak, attól félték, hogy esetleg nem kapnak útlevelet, ezért illegálisan Bécsen keresztül mentek. – A szerk.*] A feleségem a kisebbik lányunkkal itthon maradt, úgy terveztük, hogy majd ők is utánunk jönnek.

1965 őszén érkeztünk Tel-Avivba. Ivritül még nem nagyon beszéltem, ezért olyan munkát kellett keresnem, ahol az általam már ismert nyelveket tudtam használni. Ez idő tájt készült el az új tel-avivi Hilton szálloda, és a húgom a kapcsolatai révén elintézte, hogy én lehessenek a recepció vezetője. A munka nekem való volt, igazán jól éreztem magam a portán. Rengeteg külföldi jött a szállodába, úgyhogy bőven volt alkalmam a nyelvgyakorlásra. Sok hírességet is láttam a pult mögül, többek között Konrad Adenauert. [*Konrad Adenauer (1876–1967), a második világháború utáni első (nyugat)német kancellár, 73 éves korában kezdte meg kancellári pályafutását 1950-ben. – A szerk.*] Közben a lányom is elkezdte az iskolát. A gimnázium második osztályába került, az első időben persze csak ült némán az órákon, mint egy kuka. Egyszer aztán munka után megyek haza, és a lakásban ott ül a lányom, aki hat osztálytársának éppen a matematikaleckét magyarázza, természetesen ivritül. Én akkoriban még nem beszéltem ilyen jól a nyelvet, hiszen a szállodában leggyakrabban az angolt használtam. Szóval beilleszkedtünk, jól éreztük magunkat. A kislányom

kitűnően végezte a tanévet, még az igazgató is behívatott, hogy elmondja, milyen tehetséges a Györgyi. Már csak egyetlen dolog hiányzott, az, hogy a feleségem és a kisebbik lányom is kijöjjön, és újra együtt legyen a család. A feleségem itthon mindent megpróbált, hogy útlevelet kapjanak, még Kádár titkárságára is elment. Sajnos, hiába. Közölték, hogy nem engedik ki. Nem volt más megoldás, nekünk kellett hazajönnünk. Egy év után visszaköltöztünk Izraelből Budapestre. Itthon aztán elkezdődtek a kellemetlenségek. 1967-ben kitört az izraeli-arab háború [lásd: hatnapos háború], és a környezetemben azt kezdték mondogatni, hogy engem biztosan a Moszad küldött haza [*Moszad – Központi Hírszerző és Biztonsági Ügynökség, az öt nagy izraeli titkosszolgálat egyike; 1951-ben alakult meg. – A szerk.*]. Néha megjelent egy-egy illető a házmasterünknel, és arról érdeklődött, kik járnak hozzám látogatóba. Persze, a gyanúnak semmiféle alapja nem volt, eszébe sem jutott a Moszadnak, hogy éppen engem foglalkoztasson.

Izrael után itthon „persona non grata” lettem, nem kellettem sem egyetemi oktatónak, sem külkeresnek. Végül az Állami Biztosítóhoz kerültem ügynöknek. Először kínlódtam, aztán ebbe is belejöttem, végül is az ember mindent meg tud tanulni. Egy idő után áthelyeztek a központba, a nemzetközi osztályra, később pedig az egyik kerületi irodában lettem vezetőhelyettes. Ebben az időben találkoztam egy ismerőssel, aki az egyik belkereskedelmi vállalat vezérigazgatója volt. Azt ajánlotta, hogy vezessem a vállalata külkereskedelmi osztályát. Igazi nagy káder volt, neki nem mondhatták a „jóakaróim”, hogy a Lazarovits egy megbízhatatlan disszidens. Persze, örömmel vállaltam a munkát, és ettől kezdve már nem éreztem magam „nem kívánatos személynek”, senki sem zaklatott azzal, hogy miért disszidáltam. Az útlevelemet azért bevonták, öt évig nem utazhattam se nyugatra, se keletre. Végül is jól beletanultam a külkereskedelembé, és ebből a szakmából mentem nyugdíjba.

Évtizedeken keresztül a zuglói körzetbe jártam imádkozni. A rendszerváltás előtti években aztán megválasztottak a körzet elnökévé. Egy idő után a Hitközség tagjai is megismertek, és beválasztottak az intézőbizottságba. A rendszerváltás után megkaptam a Hitközség külügyi vezetői posztját, ezt a munkát a mai napig örömmel végzem. Elsősorban a külföldi kapcsolatokat ápolom, gyakran tartok Németországban és Ausztriában előadásokat a holokausztról, részt veszek a mauthauseni megemlékezések szervezésében, és én foglalkozom a Jad Vasembe történő felterjesztésekkel is. Ezen kívül tagja vagyok több zsidó-keresztény tanácsnak. Ha marad időm, írok, több cikket és tanulmányomat közölték különböző folyóiratok, és nemrég jelent meg „A pokoljáró” című önéletrajzi könyvem. Megkaptam a „Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjé”-t, a „Honvédelemért” kitüntetését, a „Nagy Érdemkereszt”-et az Osztrák Köztársaságtól, valamint a Német Szövetségi Köztársaságtól és Felső-Ausztria „Nagy Érdemkeresztjé”-t, és magas állami kitüntetését kaptam a Francia Köztársaságtól is. Büszke vagyok ezekre az erkölcsi elismerésekre, nagyon jól esik, hogy méltányolják a munkámat.